

СРБИЈА, ЊЕНА КУЛТУРА И ЊЕНА КЊИЖЕВНОСТ.

Србијанска књижевност, или тачније говорећи: српска књижевност у Србији, само је један саставни део српске књижевности, али најважнији и најнапреднији део њен

И тај положај Србије у духовном и културном животу српскога народа новијег је датума, тек од последњих четрдесет година. У току готово целог Средњег Века, српско средиште било је у Старој Србији, и тек од краја XIV века, од како су Турци навалили на српску државу, Србија је почела играти неку улогу у политичком и културном животу српскога народа. За време владе деспота Стевана Високога створила се знаменита школа „ресавских преводника“, али са падом Србије и ње је нестало. Србија је постала велики пут којим су Турци надирали у Мађарску и Аустрију; становништво у њој било је робљено или расељавано; њене вароши постале су убоге паланке са десетинама кућа, а земља покривена непроходним шумама је била тако пуста, да

се, по речима једног летописца, по читав дан хода петао није могао чути.

XVIII век је био век духовнога препорођаја српског, али у њему Србија, опустели београдски пашалук, није узела никаква удела. Сав српски духовни живот био је усредсређен код оних неколико стотина хиљада српских бегунаца, расејаних по угарским варошима и степама, који су, после готово целог једног века страдања и гоњења, успели не само да одрже своју верску и националну особеност, но и да положи основе српске народне културе и српске народне књижевности.

Али ти Срби нису заборављали своју балканску постојбину, своје старо „бједно отечество“. Српски Црквени Сабор од 1707 године није никако хтео пристати на налог царскога комесара да се карловачка митрополија црквено издвоји од пећске патријаршије, и тек 1710 власт је силом извела то цепање. За доба аустријске окупације Србије, од 1718 до 1738 године, српски сабори чинили су све могуће да се карловачка и београдска митрополија сједине и да буде једна црквена власт за сав српски народ у аустријској монархији. Доцније, на крају XVIII века, један од узрока велике популарности цара Јосифа II међу Србима, било је његово ослобођење Србије од Турака. 1789 године Доситеј Обрадовић, у *Шјесни о избављенију Сер-*

бије, прослављао је „Јосифа Второг“ као „Србије миле благог спаситеља“ :

Србија је мила избављена!
Нек вопије и Дунав и Сава;
Сва је наша жеља испуњена...

Исто онако као што је више но ико учинио за стварање модерне националне идеје код Срба, Доситеј Обрадовић је боље но ико јасно видео и речито казивао шта значи ослобођена Србија за цео српски народ. Остарео, он је ослобођење Србије са заносом поздравио. У Трсту он не само да је међу богатим и родољубивим српским трговцима „Сарајлијама и Требињанима“, скупљао прилоге за српски устанак, но половину своје скромне уштеђевине старог домаћег учитеља, уштеђевине која се за четрдесет година рада попела до 400 форината, он даје да шумадијски устаници купују барут и пушке. У *Пјесни на инсурекцију Србијаном*, он је из дубине своје разумне и честите душе клицао :

Востани, Србије, мати наша мила!
И постани опет, што си прије била!
Србска теби вопију искрена чада,
Која храбро војују за тебе сада.

Востани, Србије,
Давно си заспала,
У мраку лежала,
Сада се пробуди
И Србље возбуди.

Доситеј Обрадовић био је један од оних врло ретких наших људи који су од првога часа видели историјски значај једне привидно локалне и мале побуне, и који су устанку раје београдског пашалука дали велики значај почетка националног ослобођења српског народа:

Босна, сестра твоја, на тебе гледа...
 Херцегова земља и Черна Гора,
 Далеке државе и острови мора
 Сви теби помоћ небеску желе,
 Све добре душе теби се веселе..

И у својим писмима, почев од 1805, он казује своју силну жељу: „сладким свободним матере наше Србије воздухом где нибуд дисати“, отићи међу „сродне, миле људе“, дизати школе, штампарије, организовати просвету „љубиме наше Србије“. Радећи и раније поверљиве послове за „Сербску Инсурекцију“, он је између 1 и 13 августа 1807 прешао у Србију. И може се рећи да од тада почиње сав духовни живот Србије, и за Доситејем Обрадовићем долазе у Србију и други образовани Срби, међу њима и побожни песник Вићентије Ракић.

Стари Доситеј није дочекао несрећу од 1813, када је са свим осталим пропала и његова Велика Школа и сви други скромни почетци просветнога рада. Али, Србија је била само посрнула а не пала, и после 1815 поново се у њој кренуо прекинути рад.

Услови просветнога рада у обновљеној Србији нису били лаки, а у извесним тренутцима изгледали су чак и немогућни. Два једина српска писца онога времена рођена у Србији, Милован Видаковић и Вук Караџић, живели су и радили међу угарским Србима; првих десетина XIX века српске књиге ишле су свега у десетинама примерака у Србију; 1816 године једини српски лист онога времена, *Новине Српске*, ишао је у целу Србију у пет примерака, од којих је један био за Кнеза Милоша, који није знао ни читати ни писати. 1827 године, у свом алманаху *Даници*, у чланку „Географическо-статистичко описаније Србије“, Вук Караџић је писао: „У Србији, као и у Босни и Херцеговини, ни у сто села нема свуда једне школе... Осим попова и калуђера, једва би човек у 1000 душа могао наћи једног човека, који зна писмо читати (а писари су, као што је напоменуто, и међу поповима и калуђерима ријетки). Људи управо мисле да књига није ни за кога другога осим калуђера и попова. Тако не само кнезови и кметови и народни трговци по селима, него и многи варошани рачунају у гра' и кукурузе и рачуне своје зарезују у рабош“. Када је 1830, Димитрије Исаиловић отворио у Београду неку врсту ниже гимназије, родитељи нису хтели давати децу у школу из страха да се не преуче. Из пр-

вог државног шематизма Србије, штампаног у *Забавнику* Димитрија Давидовића за 1833, види се у целој земљи тада није било више од 44 учитеља. Србија се није могла преко ноћ отрести четирвековног варварства, и у њој је још владала некултурност, дивљина, деспотизам и опште незнање. Чиновници су често били батинани, а људима од школе и књиге није поклањана никаква пажња. Најславнији син тадашње Србије, Вук Караџић, који је у то време већ био стекао европски глас, у државном „Дјеловодном Протоколу“ за 1823 помиње се као „писатељ слепачких песама“, кнежева околина назива га „будалом“, „неваљалцем“, „сакатим и пакосним несретником“, а за Кнеза Милоша, — кога су дворани успели убедити да владару није потребно ни читати ни писати и да „учени људи буне подижу“, — он је „богаљ“, који је покупио „којекакве песме народне“, и чији је сав посао „којекаква блетанија“.

И у таквим приликама појмљиво је да су културу у Србији за прилично дуго време представљали Срби из Угарске, „немачкари“, како су их онда звали, који су били дошли за државне чиновнике. Тек хатишерифом од 1830 Србија је добила правну могућност да диже просветне установе. Од оснивања државне штампарије у Србији, 1831, осећа се

јачи духовни и књижевни живот у земљи. У Крагујевцу се приређује прво целокупно издање списа Доситеја Обрадовића; у Србији се јављају алманаси као *Забавник*, *Голубица* и *Уранија* и часописи као *Подунавка*. Србија већ прибира српске писце ван Србије, Војвођане као Јован Ст. Поповић, Јован Хацић, Ђорђе Малетић, Босанце као Сима Милутиновић Сарајлија, Далматинце као Матија Бан.

Србија је дотле играла само пасивну улогу у књижевном животу српскога народа. Први писац који је Србији намењивао нарочиту улогу у животу српскога народа био је Вук Караџић, који се, 1814, на својој *Писменици српскога језика*, потписао: „Вук Стефановић *Србијанац*“. Још у првом почетку свога рада он је у српском народу видео две силе: једну, тако рећи центрифугалну, на периферији српскога народа, међу исељеницима српским у Угарској и Хрватској, где је материјална и опште духовна култура виша, али где је чисти народни дух клонуо и где карактеристичне народне особине бледе; с друге стране, у југозападним крајевима српским, међу Србима у Србији, Босни, Херцеговини и Црној Гори, у центру српскога народа, видео је центрипеталну силу, мању културу, али живљи народни дух, чистију народну душу, већу етничку и духовну свежину. И на место угарског Српства, које је дотле једино др-

жало српску књижевност, он ставља балканско Српство, Србију, Босну и Херцеговину. И он „човјек од народа“, како се сам називао, уноси у српску књижевност свој матерњи језик, језик Западне Србије, И док су „славено-сербски списатељи“ подсмешљиво говорили о „Србији под Турском“ и о њеном „говедарском језику“, „херо-шијачком“ језику, како је писао Јоаким Вујић, Караџић је од тога језика направио књижевни језик српски.

Караџић, самоникла појава, јавио се у српској књижевности на педесет година пре но што је Србија ушла у књижевни живот српски. Тек од четрдесетих година, јавља се у Србији прво колено школованих домаћих синова, као што су Љубомир П. Ненадовић и Јован Илић, и други „слушатељи философије“, ученици „поетике“ и „правитељствени питомци“. „Лицеј“, релативно добро уређен, почиње стварати домаћу интелигенцију; држава питомце, а имућне породице своју децу почињу слати на универзитете у Немачку и у Француску. Како су те младе снаге почеле притицати у земљу, извесно је да би се још педесетих година прошлога века осетио много већи, живљи и плодноснији рад но што је био у Друштву Српске Словесности и око *Шумадинке* Љубомира Ненадовића. Али реакција и њена сурова цензура, која је у Србији, као и у целој Ев-

ропи владала у то доба, спутавала је веће књижевно напредовање.

Од 1858 године, када су либерални елементи са променом династије очупали и нешто грађанских слобода, у исто доба када је нови уставни живот завладао и у Аустрији, у Србији се јавља знатан напредак на свим пољима. Школе се умножавају, листови и књиге се јављају у све већем броју. Србија, која је пола века била под духовном хегемонијом Српства у Угарској, поступно узима у своје руке не само политичко но и културно водство у српском народу. За љубав поетизоване идеалне Црне Горе, наши романтичари нису много марили за Србију, и врло често су били неправични према њој. Али, са експансивном животном снагом, са богатим резервоаром интелегенције, она се без престанка дизала. „На омладинским скупштинама у Војводини, велики Лаза Костић, вазда су прву реч имали Шумадинци, нарочито социолог Владимир Јовановић и социјалиста Светозар Марковић“. Већ 1868, од 268 књига колико се те године појавило у целој српско-хрватској књижевности, 126 су штампане у Београду, (и ако је то била година великог политичког потреса у Србији), 68 у Загребу, 47 у Новом Саду. Од 1869 до 1872 изишло је у целој српско-хрватској књижевности 1174 разна списа, од којих је 568

изишло само у Београду (190 у Загребу, 168 у Новом Саду). Новосадски часопис *Даница* казивао је једну очевидну истину када је 1865 писао: „Србија која јошт није сасвим независна кнежевина, у којој су сталези тек почели про-кљувивати, а слобода јој штампе у колевци повијена и врвцама испреплетана, укочила се као год египатска мумија, пак се опет у такој државици много стручније науке, вештине и списанија него код нас појављују и брже напредују, а то само зато, јер су тамо Срби колико толико на својим сопственим ногама. Ми ћемо овде, који смо негда за Србију наученост као год они за нас жиром угојене свиње набављали, за кратко време куд и камо иза њих у сваком погледу изостати...”

Тај тренутак који је *Даница* предвиђала није се дао дуго очекивати. Седамдесетих година духовно водство у српском народу коначно прелази из Војводине у Србију. Либерални и романтични национализам био је у исти мах и војвођански и србијански покрет; нови, демократски и реалистички покрет Светозара Марковића био је чисто србијански покрет, који се тек доцније проширио и на Војводину. Највећи број српских омладинских писаца, и то најбољих, шездесетих година били су из Угарске, тако Змај Јован Јовановић,

Ђура Јакшић, Јаков Игњатовић, Лаза Костић; главни српски писци седамдесетих и осамдесетих година јесу из Србије, као Милован Ђ. Глишић, Лаза К. Лазаревић, Јанко Веселиновић, Војислав Ј. Илић. Србија, поред тога, привлачи писце рођене ван Србије, као Јакшића, Змаја, Стевана В. Каћанског, Лазу Костића, Стевана Сремца из Војводине, Сима Матавуља из Далмације, Јована Дучића из Херцеговине.

Поред свих недаћа, и унутарњих и спољних које је Србија имала у последњим десетинама XIX века, она је и културно и књижевно стално напредовала. Српска Краљевска Академија, Универзитет, Српска Књижевна Задруга, велики број школа, просветних установа листова и часописа, усредсређених у Београду, несумњиво су направили од престонице Србије духовну метрополу целог српског народа. У Београду се последњих година толико накупило интелектуалне снаге, да не само релативно но и апсолутно говорећи, он је постао врло живо духовно средиште, знатно живље но што су многе вароши његове величине и на самоме Западу. У чисто књижевној производњи у Србији се последњих година осетио известан застој, али не и назадак; али у научном погледу последњих петнаест година видео се незапамћен напредак. Велика и интелегентна пажња посвећена је националним

наукама, проучавању народне прошлости у свим њеним облицима и народне садашњости и живота у свим изгледима. И без трунке националног самохвалисања може се рећи да у погледу рада на националним наукама Србија боље стоји но и једна земља на Словенском Југу. Не прође ни једна година а да у Београду не изиђе по неколико дела од трајне вредности, каква се некада годинама нису појављивала. И ако што има да нас теши у националним невољама које нас прате, да нам даје вере у себе и снаге за борбе, то је несумњиви и велики духовни напредак који смо у последње време учинили.

Шта је Србија данас у културном животу српскога народа, најбоље показује статистика данашњих српских листова и часописа. У мају 1911 штампано је 217 листова и часописа српских, од којих у самој Србији било је 135. У самом Београду штампано је 89 листова и часописа, од којих 15 дневних политичких, 15 књижевних, научних и политичких часописа, 44 стручна листа. 1902 године српске поште растуриле су 3.900.000 комада новина, књига и списа; 1910 поште су пренеле 33.787.757 комада, не рачунајући 9.000.000 примерака разних листова колико се годишње троши у Београду. Док је 1816 године једини српски лист у целом српском народу ишао у 13.000 ко-

мада годишње, од тога свега 250 у целој Србији, 1910 сама Србија потрошила је 43.000.000 комада разних листова и часописа. Таква концентрација интелектуалне снаге и рада јавља се још само код Француза, у њиховом великом Паризу.

Према свему што је горе напоменуто, ван сваког спора стоји да је Србија за српску културу и српску књижевност оно што је Војводина била пре шездесет и сто година, да је данас Београд не само престоница краљевине Србије но и духовна метропола српскога народа, да је он постао „Српска Атина“, као што се у доба омладинске фразеологије говорило за Нови Сад.

Тај велики напредак Србија је учинила у првом реду благодарећи својој политичкој независности. Србија је највећа српска земља, у њој је добра трећина целе наше расе, и она је сачувала чисто национално обележје. Јединство расе и јединство религије допринело је њеној хомогености и етничко-политичкој снази: благодарећи том јединству, она се и могла ослободити, трајати и заузети овај положај у српском народу који данас има.

Духовна хегемонија Србије има и других узрока. Крепка србијанска раса има својих ретких особина. И ако данашњу Србију чине разна племена српска, етнички Херцеговци у

ужичком округу. Старосрбијанци у новоослобођеним крајевима, Косовци и Моравци у целој средњој и источној Србији, ипак њено језгро, њену душу чине Шумадија и Мачва, обе насељене бегунцима са југо-запада, из Херцеговине, Босне и садашњег Новопазарског Санџака. После истраживања Г. Др Јована Цвијића и његових ученика о насељавању данашње Србије, јасно је како се и којим елементима она населила. То су били хајдуци и ускоци, немирни, одважни, бунтовни елементи, који су морали од Турака бежати у пусте и велике шуме шумадијске. То хајдучко и ускочко становништво није могло дуго трпети туђинско, и верско и политичко и економско угњетавање, и почев од краја XVIII века Србија се стала бунити и у првим десетинама XIX века успела је да се ослободи.

Та срчана и бунтовна раса, створена неком врстом револуционарне селекције, има својих врло добрих особина. Жива, слободољубива, поносита, жедна независности, способна за велики полет у часовима прегнућа, она је у свој нови живот, и државни и културни, унела све своје добре стране. Сељак српски је бистар, готово даровит, и код њега се често јављају типови чудновате интелигенције. Отуда код србијанске расе и у србијанској књижевности толико трезвености, интелигентнога не-

традиционализма, ширине видика, либерализма у идејама, оштрога духа и правилнога суда, толико разумнога критицизма и плодне позитивности.

Те природне особине расе интелигенција добро обдежава. Како у земљи нема сталеза и како није било класа дизање из народа у грађанство вршило се врло брзо, и данас се и грађанство и интелигенција стално освежавају и крепе притицањем те здраве народне крви. Та интелигенција, народна и народног порекла, одржава сталан и животворан додир са народном масом, и зато располаже знатном животном снагом. Интелигенција у Србији има још и ту надмоћност што се са западном науком и модерном цивилизацијом није напајала на помућеним изворима Пеште и Беча, као што је то случај са српском интелигенцијом у Аустро-Угарској, но црпе непосредно из правих извора, узима из првих руку, из Немачке, а нарочито из Француске. Ма да је Србија културно новија и даља од Запада но српски крајеви у Аустро-Угарској, ипак србијанска интелигенција модерније је васпитана и већма истински западњачка.

Али Србија има и својих мана, потенцираних мана целе наше југозападне расе, мана које проистичу из њених врлина, управо : она има „мане својих врлина“. Последица њеног

револуционарног државног стварања јесте извесна политичка разбивеност, претеран индивидуалистички дух, оскудица осећања целине земље и државе. Потомци хајдука и ускока имају сву недисциплинованост, несоцијалност често још и неизглађену дивљину, остатке из доба када је свака породица имала свој кров, а сваки човек сам бранио своју главу. Као и његови претци, данашњи Србијанац има пуно личних врлина и способности за индивидуалну самоодбрану, али још нема довољно оног вишег социјалног осећања, стваралачке снаге, способности за систематски истрајни рад. Све оно што је рушилачко и анархистичко у србијанском карактеру показало се у дивљој политичкој борби, у мрској злоби и зависти, у оној свирепој мржњи горих на боље, која се тако одвратно показује у жалосној „жутој штампи“ београдској. Без традиција и без осећања солидарности поколења у заједничком народном раду, Србијанац често живи од данас до сутра, води политику „дан и комад“, није у стању да истрајно издржи напор, и исто тако брзо малаксава као што се брзо одушевљава, исто тако лако клоне као што брзо плане. Сангвиничар, нервозан, раздражљив, више негативан но позитиван, више рушилац но стваралац, рђав слуга али и рђав господар, руководећи се у животу више „инатом и севапом“ но раз-

логом и по плану, — данашњи Србијанац је све своје мане, као и своје врлине, пренео и у своју државу, у своје друштво, и у своју књижевност.

Срећа је само што оне позитивне особине чине суштину народног карактера и не мењају се, док ове негативне особине, које су у битном и непемирљивом нескладу са модерним животом, са социјалним духом нашега времена и сувременом државом, приметно и прогресивно слабе и губе се. Као што дете научи ићи посрћући, тако је и модерна Србија за сто година клецања, пипања по мраку, посртања и падања, после целог једног низа скупо стечених искустава и задобивених рана, научили ићи својим ногама и својим путем. Велики национални експеримент данас је учињен, и он је повољно испао по српску расу и по српску демократију. Срби су сами својом рођеном снагом створили своју државу, у којој је сва влада у рукама Срба, а не у рукама туђинаца, као што је случај са другим ослобођеним државама на Балкану. Народ у Србији, у слободи васпитан за слободу, политички сазрео и без татора, управља сам собом, и подигао је државу ни династичку ни сталешку, по искључиво *своју*, само народну и националну. Последње народне несреће учиниле су много својим бруталним науцима. У животу и у ис-

кушењима Србија је очврсла и оспособила се за модерни живот, она је најзад нашла своју равнотежу, и права, културна Србија је на сигурном путу стварања. У томе смислу, парафразујући познату реч мађарског родољуба Стевана Сечењија, може се рећи: *Србије још није било, Србија тек има да буде!*

И каква је да је, са свим својим добрим и рђавим странама, са постигнутим великим позитивним резултатима и са својим жалосним недостатцима, нагло и сјајно напредна на једном, а задремала и заостала на другом пољу, али увек пуна снаге и експансивне моћи, у врењу које значи живот, Србија, наша драга и лепа Србија, поред свега што јој ми замерамо и поред тога што не корача напред онако брзо као што би могла и као што бисмо ми хтели, — несравњено више вреди по репутација коју јој стварају њени злуради непријатељи споља, и сваког дана постаје све достојнија оних великих симпатија и благородних нада које у њу полажу Срби ван њених граница.
